

2. MAJETKOVÉ SOUTĚŽENÍ

V určitém úseku kulturní evoluce se zrod zahálčivé třídy sbíhá s počátky soukromého vlastnictví. To nijak neudivuje, poněvadž obě tyto instituce jsou výsledkem působení stejných ekonomických sil. V počáteční fázi svého vývoje byly pouze různými aspekty stejných obecných daností společenské struktury.

Zahálka a vlastnictví jsou předmětem našeho zájmu jako prvky a obecné skutečnosti společenské struktury. Stále vyhýbání se práci ještě nevytváří zahálčivou třídu, stejně jako prostý fakt spotřeby a užívání statků nevytváří vlastnictví. Proto se také naše zkoumání nezabývá počátky lenivosti ani počátky přivlastňování užitečných předmětů pro osobní spotřebu. Náš zájem spočívá v objasnění původu a podstaty tradiční zahálčivé třídy na jedné straně a počátků individuálního vlastnictví jako tradičního práva nebo spravedlivého nároku na straně druhé.

Diferenciace na zahálčivou a pracující třídu vyrůstá z rozdělení práce na mužskou a ženskou, k němuž došlo v prvních stádiích barbarství. Podobně byl nejranější formou vlastnictví majetnický nárok tělesně zdatných mužů skupiny na ženy. Tato skutečnost může být vyjádřena obecněji a vzhledem k barbarskému pojetí života adekvátněji, když řekneme, že žena byla majetkem muže.

Než se ustavil zvyk přivlastňovat si ženy, nepochybně už k nějakému přisvojování užitečných věcí docházelo. K takovému názoru nás opravňuje pozorování zvyků panujících v dnešních primitivních společnostech. Členové všech takových komunit, ať jsou mužského nebo ženského pohlaví, si obvykle přivlastňují rozmanité užitečné věci pro svoji individuální potřebu, ale tyto věci nejsou považovány za vlastnictví osoby, která si je přisvojuje a užívá

jich. Zvyk přisvojovat si a spotřebovávat určité prosté osobní věci existuje bez toho, že by nastoíl otázku vlastnictví, to znamená otázku zvykového, spravedlivého nároku na vnější věci.

Vlastnictví žen vzniká na nižších stupních barbarské kultury a souvisí patrně s braním zajatkyň. Za prvotní motiv pro loupeže žen můžeme pokládat a v jejich přivlastnění spatřovat touhu po trofejích. Tato loupežná praxe, kdy žena nepříteli sloužila jako trofej, přerostla v instituci vlastnického manželství a nakonec vyústila v patriarchální domácnost. Následovalo rozšíření nevolnického vztahu, ve kterém se vedle žen ocitli jiní zajatci a podřízené osoby, a rozšíření vlastnického manželství i na ty ženy, které nebyly ukořistěny nepříteli. Výsledkem soutěžení v podmínkách kořistnického způsobu života musela být proto na jedné straně forma manželství spočívající na násilném přinucení a na straně druhé habitualizace vlastnictví. Tyto dvě instituce nebyly v počáteční fázi svého vývoje ještě odlišeny; obě vyrůstají z touhy úspěšných mužů podat důkazy o své zdatnosti v podobě nějakých viditelných a trvalých výsledků svých chabých výbojů. Obě také vyhovují panovačnému sklonu, který je vlastní všem výbojným společnostem. Od vlastnictví žen se chápání vlastnictví samovolně rozšířilo tak, že zahrnuje i produkty jejich práce, a tak nakonec vzniklo vlastnictví věcí stejně jako osob.

Tímto způsobem se postupně ustavuje ucelený systém vlastnictví statků. A ačkoli v posledních stádiích vývoje vystupuje jako nejnápadnější prvek hodnoty spotřebních statků jejich užítkovost, bohatství ještě zdaleka neztratilo svoji funkci účtyhodného důkazu vlastníkovy převahy.

Všude, kde se nalézá instituce soukromého vlastnictví, byť jen v nedostatečně rozvinuté formě, nabývají ekonomické procesy povahy boje mezi muži o vlastnictví statků. V ekonomické teorii, zvláště mezi ekonomy, kteří jsou nejrozhodnějšími stoupenci modernizovaných klasických

doktrín, se tento boj o bohatství pojímá v podstatě jako zápas o přežití. Taková byla nepochybně z větší části jeho povaha během ranějších a méně efektivních fází výroby. Tak tomu bylo ve všech případech, kde byla „nepřejicnost přírody“ natolik důsledná, že za příčinlivou práci a neúnavné úsilí o získání prostředků k přežití bylo komunitě odměnou jen skromné živobytí. Ale ve všech rozvinutějších společnostech odkázal pokrok tato prvotní stadia technologického vývoje do dávné minulosti. Efektivita výroby je záhy dovedena na takovou úroveň, že těm, kdož jsou zúčastněni ve výrobním procesu, poskytuje znatelně více než holé živobytí. V ekonomické teorii se proto boj o bohatství v podmínkách nové industriální základny traktuje jako soutěž o zvýšení blahobytu — především o zvýšení fyzického pohodlí, které umožňují spotřební statky.

Za cíl přivlastňování a hromadění statků se obvykle považuje jejich spotřeba, ať už bezprostředně vlastníkem, nebo s ním spojenou domácností, která se s ním v tomto ohledu teoreticky ztotožňuje. Přinejmenším se v ní spatřuje jediný ekonomicky legitimní cíl nabývání statků, kterým by se teorie měla zabývat. Spotřeba může být samozřejmě pojímána tak, že slouží buď uspokojování fyzických potřeb — materiálního blahobytu —, nebo takzvaných vyšších potřeb — duchovních, estetických, intelektuálních a tak podobně. Tato druhá třída potřeb je uspokojována nepřímým způsobem, který je běžně znám všem čtenářům ekonomických statí — prostřednictvím výdajů na materiální statky.

Tvrdit, že neměnným stimulem hromadění statků je spotřeba, můžeme jen tehdy, když toto slovo užíváme ve smyslu, který je velmi vzdálen jeho původnímu, prostému významu. Motivem, který leží v základech vlastnictví, je soupeření; stejný motiv hraje podstatnou roli i v dalším rozvoji instituce, již dal vzniknout, jakož i v rozvoji všech aspektů společenské struktury, jichž se instituce vlastnictví dotýká. Bohatství dodává člověku úctu a vyznamenává ho k závisti ostatních. Nic stejně přesvědčivého nelze říci

ani o spotřebě statků, ani o žádné jiné pohnutce k získávání, natož k hromadění bohatství.

Nemůžeme samozřejmě přehlížet skutečnost, že ve společnosti, kde jsou téměř všechny statky v soukromém vlastnictví, je silnou a stále aktuální pohnutkou jednání chudších vrstev obyvatelstva nutnost zabezpečit základní prostředky k živobytí. Potřeba zajistit si obživu a zvýšit své materiální pohodlí může být po nějaký čas dominantním motivem přivlastňování statků pro třídy, které obvykle vykonávají fyzickou práci, jejichž bytí je podepřeno nejistými základy a které mají málo a zpravidla jen málo hromadí. V následujících analýzách ale přesto vyjde najevo, že dokonce ani v případě těchto nezámožných tříd není převaha motivů spojených s fyzickými potřebami natolik rozhodující, jak se někdy předpokládá. Na druhé straně u osob a společenských tříd, které především se účastní akumulace bohatství, nehrál motiv zajištění základních životních prostředků a minimálního materiálního komfortu nikdy rozhodující roli. Vznik a rozvoj vlastnictví jako společenské instituce nesouvisel se zajištěním životního minima. Dominantním stimulem byla od začátku touha pomocí bohatství vyniknout nad ostatní a žádný jiný motiv — vyloučíme-li dočasně a výjimečně situace — nenabyl vrchu ani v žádném z pozdějších stadií vývoje.

Prvním majetkem byla kořist držená jako trofej z úspěšného nájezdu. Dokud se organizace skupiny příliš neodchýlila od primitivní pospolné formy a skupina setrvala v úzkém kontaktu s jinými nepřátelskými skupinami, hodnota vlastněných osob a věcí spočívala především v prestižním srovnávání mezi vlastníkem a nepřítelem, kterému byly odňaty. Tendence rozlišovat mezi zájmy jednotlivce a skupiny, ke které náleží, je zjevně pozdějšího původu. Prestižní, závistné srovnávání mezi vlastníkem účtyhodně kořisti a jeho méně šťastnými společníky ze skupiny bylo nepochybně jako jedna z funkcí získaných věcí přítomno už od počátku, ale nebylo tehdy nejdůležitějším měřítkem hodnoty lupy. Zdatnost jednotlivého mu-

že byla ještě ztotožňována se zdatností skupiny a vlastník kořisti se v prvé řadě považoval za strážce cti skupiny. Takové hodnocení hrdinských skutků ze společného hlediska nacházíme také v pokročilejších stadiích společnosti, zvláště pokud jde o vavříny dobyté na válečném poli.

Jakmile však zvyk individuálního vlastnictví začne vyzávat v ucelený systém, závistné prestižní srovnávání, na kterém soukromé vlastnictví spočívá, dostává jiný charakter. Jedna změna je zde vlastně pouze odrazem druhé. Původní fáze vlastnictví, fáze přisvojování prostřednictvím prosté loupeže a převedení statků, začíná být nahrazována stadiem počáteční organizace výroby na základě soukromého vlastnictví (otroků); prvotní horda se vyvíjí ve více či méně soběstačnou výrobní společnost. Majetek se stává hodnotou ani ne tak jako doklad úspěšného loupežného nájezdu, ale spíše jako svědectví o převaze vlastníka statků nad jinými členy téže komunity. Závistné srovnávání se nyní stává především srovnáváním vlastníka s jinými příslušníky skupiny. Majetek má stále ještě povahu trofeje, ale s kulturním pokrokem se stává stále více trofejí svědčící o úspěšném výsledku v majetkové hře odehrávající se mezi členy skupiny a podřízené kvazimírovým regulím nomádského života.

Jak produktivní činnost postupně stále více vytlačuje kořistnictví z každodenního života komunity i ze způsobu myšlení jejích členů, jako konvenční znak moci a úspěchu nahrazuje trofeje z loupeživých výprav akumulovaný majetek. S růstem výroby spojené s půdou proto získává bohatství stále větší význam a působivost jako uznávaný zdroj úcty a vážnosti. Ne že by úcta přestala být prokazována na základě jiných, přímějších důkazů zdatnosti; ne že by loupežná agrese ověncená dobytím kořisti nebo válečný hrdinský čin přestaly vyvolávat uznání a obdiv davu nebo vzbuzovat závist méně úspěšných rivalů — ale příležitosti získat si vyznamenání pomocí takové přímé manifestace síly už zkrátka nejsou tak hojné. Zároveň se však zvětšuje rozsah a dostupnost možností pro hospodářskou

expanzí a pro akumulaci majetku pomocí kvazimírových metod nomádského hospodaření. A co více, majetek se v těchto podmínkách na rozdíl od nesnadno prokazatelného vynikajícího hrdinského činu stává daleko snadněji rozpoznatelným důkazem úspěchu a umožňuje lépe posoudit jeho stupeň. Proto se stává konvenčním základem úcty. Mít majetek je v určitém smyslu nezbytné, chce-li člověk získat význačnější postavení ve společnosti. V zájmu zachování dobrého jména mu nezbyvá než akumulovat majetek a hromadit statky. Když se nahromaděné statky staly tímto způsobem přijímaným symbolem schopnosti člověka, držba bohatství neprodleně přijala povahu nezávislého a rozhodujícího základu úcty. Vlastnictví statků, ať už byly získány aktivně vlastním přičiněním, nebo pasivním přesunem skrze dědictví po jiných, se stává zdrojem vážnosti a úctyhodnosti. Bohatství, které bylo zpočátku hodnoceno jen jako doklad schopnosti, začíná být ve všeobecném povědomí samo o sobě ctností. Bohatství je nyní úctyhodné ze své podstaty a tuto úctyhodnost přenáší na svého vlastníka. V průběhu dalšího kultivování se bohatství získané pasivně převodem od předků nebo od jiných předchozích držitelů stává dokonce úctyhodnějším než bohatství získané vlastním úsilím; tento rozdíl však vystupuje zejména v pozdějších fázích vývoje peněžní kultury a budeme se mu věnovat na jiném místě.

Přestože základem všeobecné úctyhodnosti a bezúhonného společenského postavení se stalo bohatství, prostředkem k zajištění nejvyššího společenského uznání mohou být i nadále zdatnost a hrdinství. Kořistnický instinkt a s ním spojené vysoké oceňování kořistnických schopností vryly hluboké stopy do myšlenkových stereotypů, které přetrvaly jako soustava zvyklostí v jakémsi prodloužení kořistnické kultury. Nejvyšší čest a uznání může společnost stále ještě přiznávat těm, kdo rozvinou nějakou mimořádnou kořistnickou vloh v válce nebo kvazikořistnickou zdatnost v politickém řemesle, ale pro záměr

získat normální slušné postavení ve společnosti byly tyto prostředky nahrazeny přisvojováním a hromaděním statků. Aby člověk získal slušné postavení v očích společnosti, musí dosáhnout určité, blíže nespecifikované úrovně bohatství, podobně jako bylo v dřívější kořistnické fázi pro barbara nezbytné splňovat kmenovou normu fyzické vytrvalosti, zručnosti a dovednosti v zacházení se zbraní. Určitý standard bohatství v jednom a zdatnosti v druhém případě je nezbytnou podmínkou úctyhodnosti a vše, co tento standard převyšuje, si zasluhuje chválu a obdiv.

Členové společnosti, kteří nedosahují tohoto přesně určeného normálního stupně zdatnosti nebo bohatství, se u svých soukmenovců těší jen malé vážnosti. Následně se u nich snižuje i úcta k sobě samým, neboť podstatou naší sebeúcty je obvykle to, jaké mínění o nás mají lidé kolem nás. Zachovávat o sobě vysoké mínění tváří v tvář pohrdání svých bližních mohou po delší čas pouze jedinci s nenormální povahou. Setkáváme se i se zdánlivými výjimkami z tohoto pravidla, zejména u lidí se silným náboženským citěním. Těmto osobám ale nemůžeme připsat skutečnou výjimečnost, protože se obvykle opírají o předpoklad, že svědkem jejich činů je nějaká nadpřirozená bytost, která je schvaluje.

Jakmile se majetek stává základem úcty jiných, stává se tedy i předpokladem uspokojení, které nazýváme sebeúctou. V každé společnosti, kde jsou statky drženy v osobním vlastnictví, je nezbytné, chce-li si jedinec zajistit klid myslí, aby vlastnil stejně velký majetek jako jiní, mezi které si navykl se řadit, a mimořádně příjemné je vlastnit o něco více než ostatní. Ale stejně rychle, jak člověk přidává nové přírůstky k majetku a navyká si na nový standard bohatství, přestává tento nový standard poskytovat znatelně větší uspokojení než standard předchozí. Vždy se objevuje tendence pojímat danou úroveň zámožnosti jako výchozí bod pro nový růst bohatství, což vede ke snaze dosahovat stále vyšší úrovně majetku a poměřovat se se stále lépe majetkově situovanými skupinami. Pokud se na

věc podíváme z tohoto hlediska, vytouženým cílem akumulace je dosažení takové majetkové pozice, která by člověka vynesla nad zbytek společnosti. Dokud vyznívá výsledek srovnávání zřetelně v jeho neprospěch, bude normální, průměrný člověk žít v ustavičné nespokojenosti s tímto svým údělem; a když dosáhne majetkové úrovně, jež by se dala v rámci jeho komunity nebo třídy považovat za normální nebo průměrnou, chronická nespokojenost uvolní místo nedočkavému úsilí o neustálé zvětšování rozestupu mezi jeho stavem zámožnosti a onou průměrnou úrovní. Výsledek srovnávání není nikdy natolik uspokojivý, aby člověka opustila touha ještě více předstihnout své rivaly v zápase o majetkovou úctyhodnost.

Z podstaty věci je nemyslitelné, aby byla touha po bohatství uspokojena v každém jednotlivém případě, a zřejmě se nedá předpokládat ani uspokojení takové touhy v průměru nebo nějak všeobecně. Žádné všeobecné zvýšení blahobytu společnosti nemůže přiblížit uspokojení potřeby, jejíž základ spočívá v touze každého předčít všichni ostatní v hromaděni statků, jakkoliv široce, nebo rovnostářsky, nebo „spravedlivě“ může být bohatství rozdělováno. Jestliže by, jak se někdy předpokládá, pohnutkou k hromaděni statků byla vůle zajistit nezbytné životní prostředky nebo fyzické pohodlí, pak by bylo myslitelné, že na určitém výrobním stupni mohou být celkové ekonomické potřeby společnosti vyřešeny. Avšak pokud je boj o bohatství v podstatě dostihem za úctyhodností vyplývající z prestižního srovnávání, je nemožné se přiblížit nějakému konečnému výsledku.

Co bylo dosud řečeno, naprosto neznamená, že kromě touhy vyniknout bohatstvím a úrovní majetku, a tím dosíci úcty a vzbudit závist svých bližních, neexistují jiné pohnutky k přisvojování a hromaděni statků. Na každém vývojovém stupni v procesu akumulace v moderní průmyslové společnosti je jako motiv přítomna touha po dodatečném komfortu a zabezpečení před případným nedostatkem, i když majetkové soutěžení vytváří z větší čas-

ti normy dostatečnosti i v těchto ohledech. Majetková rivalizace vymezuje ve velké míře metody výdajů a výběr předmětů pro osobní pohodlí a slušné živobytí.

Vedle zmíněných pohnutek hraje motivační roli i moc, kterou bohatství propůjčuje. Přirozený sklon člověka k cílevědomému jednání a nechuť ke všemu zbytečnému a marnému úsilí, které bytostně náleží k jeho činné povaze, jej neopouští ani v době, kdy už se lidstvo pozdvihlo z prosté kultury prvotní komunity, kde dominantní tón udávala celková nerozlišená solidarita jedince se skupinou, s níž je svázán jeho život. Tyto vlastnosti člověka doprovázejí i po vstupu do kořistnického stadia, které je charakterizováno úzce sobeckým postojem ke světu, a jako pronikavý rys modelují jeho představu života. Příklon k efektivitě a odpor k vynakládání bezvýsledné práce nadále přetrvávají jako podloží ekonomického motivu. Tyto vlastnosti změnilo pouze formu svého vyjádření a bezprostřední objekty, na které orientují lidskou aktivitu. V systému individuálního vlastnictví jsou nejdostupnějšími prostředky k viditelnému dosažení záměru ty, které poskytuje přisvojování a hromadění statků; a jak si člověk stále plněji uvědomuje bezohlednou a sobeckou rivalitu mezi lidmi, jeho touha vidět výsledky svého usilování — pracovní instinkt — tenduje stále intenzivněji k přeměně ve snahu vyniknout nad ostatní velikostí majetku. Obvyklým cílem jednání se stává relativní úspěšnost poměřovaná závistným majetkovým srovnáváním s jinými lidmi. Běžně přijímaným legitimním cílem úsilí je dosažení příznivého výsledku ze srovnání s jinými lidmi, a proto odpor k marnému, bezvýslednému jednání ve velké míře srůstá s pohnutkou k soutěžení. Zápas o úctyhodnost majetkového postavení vyhrocuje hanba, která doprovází každý nezdár a každé svědectví o nezdaru v honbě za majetkem. Cílevědomá činnost začíná nabývat především podoby úsilí o stále věrohodnější a skvělejší demonstraci bohatství. Mezi motivy, které vedou lidi k hromadění bohat-

ství, tak nadále zaujímá prvořadé postavení jak rozsahem, tak hloubkou motiv majetkového soutěžení.

K užívání pojmu „závistné srovnávání“ nebude od věci poznamenat, že nechceme vynášet ani snižovat, vychvalovat ani odsuzovat žádný z jevů, k jejichž charakteristice je tohoto výrazu užito. Je zde užíván v čistě technickém smyslu, jako popis srovnávání osob, jehož cílem je přiřknout jim místo na škále relativní významnosti či hodnoty — v estetickém či morálním smyslu —, a stanovit a přidělit tak stupně poměrného uspokojení, s nimž mohou lidé oprávněně pohlížet na sebe a na jiné. Závistné a prestižní srovnávání je procesem hodnocení lidí z hlediska významnosti.